Їдиш у джунглях Амазонки

Театр «Кадима» в Мозесвілі - єврейській столиці Аргентини

Я непогано знаю єврейську Латинську Америку. Але уявити собі індіанців, які говорять на їдиші, партизанів ФАРК у джунглях Колумбії було неможливо... Як каже єврейське прислів'я: «Ді Ганц велт із ейн штот» («Весь світ — це одне місто»).

У Латинській Америці я опинився в першій половині 1980-х, після Ліванської війни. У цих краях ще траплялися острівці Їдішланда, всюди були помітні сліди єврейської присутності. Я вже писав , як потрапив у містечко Клоринда на кордоні Аргентини й Парагваю. Містечко нагадувало великий базар, на головній вулиці якого в численних кіосках і наметах можна було купити все на світі — від підозріло дешевих компакт-дисків до «фірмових» швейцарських годинників. Були тут і великі універсальні магазини, що колись належали євреям, які контролювали торгівлю між двома країнами. Поговорюють, що й контрабанду також.

На одному з магазинів навіть зберіглася вивіска: Kalmanovich. Коли я поцікавився походженням назви, молодий клерк провів мене до конторки, де сидів немолодий чоловік східної зовнішності. Чоловіка звали Джордж, і він виявився моїм земляком — арабом-християнином із Хайфи, сім'я якого переїхала до Латинської Америки ще в 1935-му. Джордж розповів, що навіть трохи говорить на їдиші, який чув від своїх єврейських сусідів у Хайфі. І, звісно ж, він добре знав євреїв Клорінди.

Пам'ятав Джордж і легендарного голову місцевої єврейської громади Залмана Кішку, який допоміг сотням єврейських біженців перебратися в Аргентину. Втім, про Залмана шепотілися, що він переправляв і наркотики також. Пам'ятав Джордж польського єврея — голову місцевої Торгової палати й Жокей-клубу. Про колишніх господарів магазину — Калмановичів, які продали бізнес на початку 1960-х, Джордж відгукнувся з повагою: «Навіщо змінювати солідне ім'я».

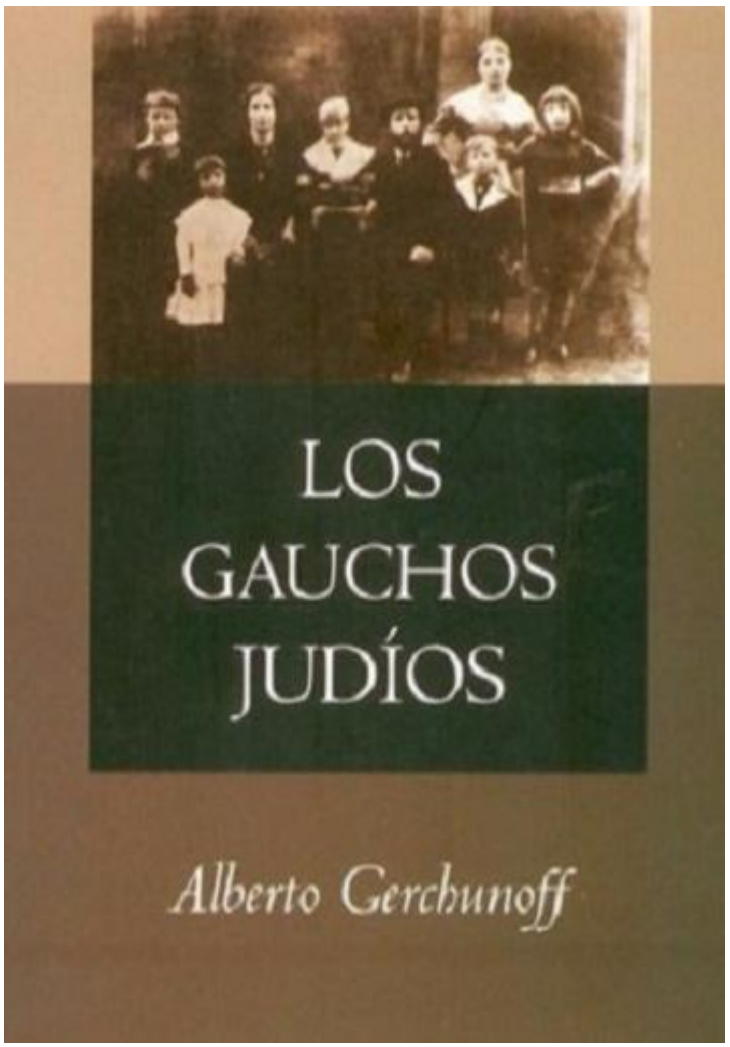
В центрі містечка Клоринда

В Аргентині я зустрічав старих бундистів і своїх ровесників, для яких їдиш був рідною мовою (в країні ще залишалися школи з викладанням на їдиші). Люди похилого віку з останніх сил тримали оборону під прапором: «Тільки їдиш», і явно не розуміли молодь, яка хотіла творити єврейське життя, у тому числі й іспанською.

Показали мені в Буенос-Айресі і цвинтар, де ховали єврейських повій. Це історія яка заслуговує уваги, проте гендерні студії ще не увійшли тоді у моду. Одного разу я потрапив на з'їзд дітей та онуків єврейських гаучо-ковбоїв, де звучали вражаючі історії євреїв-першопрохідців, засновників єврейської столиці Аргентини — Мозесвіля, і селищ у пампі. Усе це було дуже схоже на розповіді халуцім в Ізраїлі та колоністів у Біробіджані.

Тоді ж я й познайомився з творчістю аргентинського Бабеля. Народжений у Проскурові Альберто Герчунофф перейшов з їдишу на іспанську та став відомим аргентинським письменником. Його збірка 1910 року «Єврейські гаучос» нагадала мені «Одеські розповіді».

Альберто Герчунофф і його збірка «Єврейські гаучос»

У Мексиці, де жили мої родичі, які втекли з України ще під час Громадянської війни, ситуація з їдишем тоді була дещо кращою. Коли США та інші країни закрилися перед єврейською еміграцією, Мексика охоче відкрила двері євреям. І вони охоче використали нові можливості. У єврейських школах вчили на їдиші бути гордими євреями, а іспанською — гордими мексиканцями. Мої друзі не бачили суперечності в тому, що письменник може бути єврейським, мексиканським і іспанським одночасно. Відтоді і я вважав себе і євреєм, й ізраїльтянином, й українцем, й американцем.

Однак я не міг собі уявити деталі однієї важливої історії, про яку дізнався нещодавно. Власне, епопея Інгрід Бетанкур, яка провела шість років у полоні в партизанів FARC, свого часу зазнала широкого розголосу. Кандидат від Партії зелених на пост президента Колумбії, дочка колишнього голови МЗС, Бетанкур була викрадена у 2002 році під час передвиборчої кампанії. Навіть президент Франції Саркозі запропонував приїхати, щоб особисто вести переговори про звільнення Бетанкур, яка мала подвійне франко-колумбійське громадянство.

У полоні жінка вступила у зв'язок з одним з охоронців — індіанцем на ім'я Хардіель Понсела. Журналістка Клавдія Мірельстейн надає протокол допиту Бетанкур після звільнення колумбійськими коммандос:

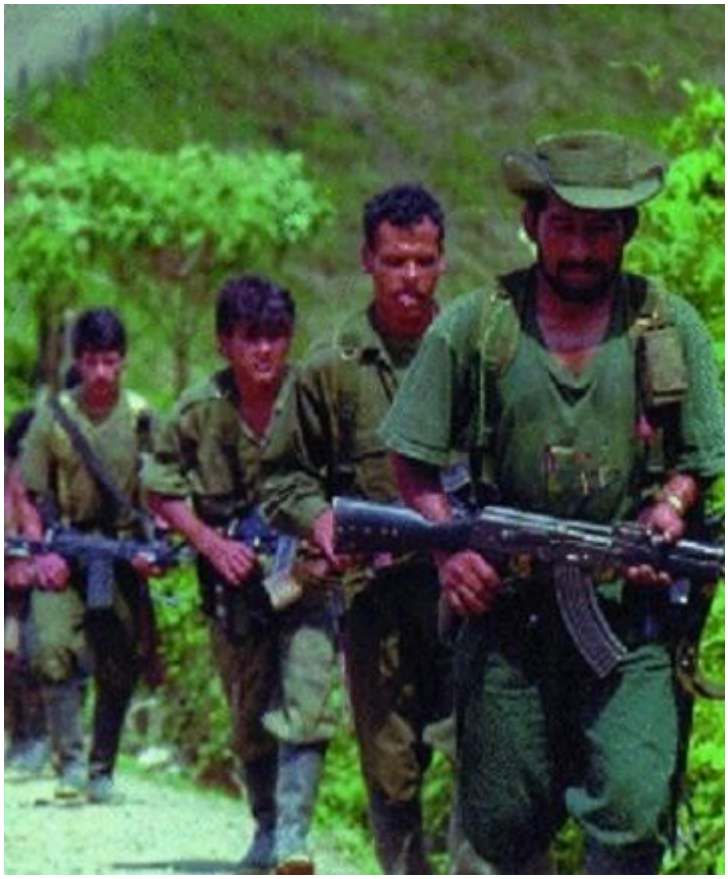
Одного разу, після того як Хардіель подав мені сніданок, він почав говорити незрозумілою мені мовою... Інтригуючим було те, що вона звучала як мова моєї подруги дитинства — Естерсіти Рабінович. Навіть не її самої, а батьків, й особливо абуело (дідуся, — ісп.)

— Це їдиш? — здивувалася я. — Як ти його вивчив?

— На ньому ніколи не говорили наші предки, — відповів Хардіель. Він зробив паузу й розповів мені про Тата Грабінські:

— Одного разу ввечері він прийшов до нас у гості і сказав, що в нього є для нас послання... Тата Грабінські пояснив, що прийшов час чинити опір колонізаторам. Він сказав, що був бізнесменом у Боготі, але кинув все, щоби приїхати у джунглі і приєднатися до боротьби... Він говорив зі мною їдишем. Спочатку я нічого не розумів...

У дужках зауважу, що Тата — ім'я досить незвичайне, на їдиші воно означає «батько».

Партизани FARC

Інгрід Бетанкур

Інгрід вчила Хардіеля французькій, а він вчив її їдишу і розповідав, що Тата Грабінські був рабином і займався продажем зброї у різні країни, у тому числі, нікарагуанським контрас. За його словами, Грабінські не бачив ніякого конфлікту між війною і вірою, і молився тричі на день. Він також розповів, що Грабінські брав участь в організації єврейської збройної самооборони в Колумбії і Венесуелі, на випадок, якщо уряди цих країн не зможуть запобігти погромам.

Від зв'язку з охоронцем у Інгрід Бетанкур народилася дитина.

— З хлопчиком ми говорили в основному на їдиші, — згадувала вона... — Ми відчували себе настільки близькими одне одному, що нам хотілося думати, ніби ми одні у світі.

2 липня 2008 року Бетанкур, її син Хорхіто та інші іноземні заручники були звільнені у ході операції колумбійської армії. Хардіель загинув...

Ця історія викладена в нещодавно опублікованому чудовому збірнику «Як їдиш змінив Америку, і як Америка змінила їдиш». Америка ледь не вбила їдиш, але і їдиш змінив Америку. У книзі зібрані знакові тексти, інтерв'ю, карикатури, комікси, есе, кінонариси, та навіть кулінарні рецепти, що охоплюють різні аспекти їдишу в Новому Світі. Добре було б і в Україні видати збірку про те, як Україна та їдиш вплинули одне на одного.

Міхаель Дорфман, Нью-Йорк, спеціально для «Хадашот»